

Labô

Hiligaynon Short Story

Synopsis

A maid working for a certain Maria in Capiz recounts all that she had witnessed while serving her employer.

After her husband leaves her for another woman, Maria is left to care for her month-old child in a small hut in Tanza, Capiz. Together with her is a maid who is acutely familiar with the lineage of her employer and even that of the husband of her employer.

The maid remains faithful to her employer even to the most critical moments towards the end of her recounting of what she had witnessed. She dutifully serves her employer and tends to the infant who Maria had to take care of on her own.

Maria's husband finally returns home from his work in Saudi and visits Maria along with his mistress. Maria turns him away, but he returns two days after during the baranggay feast of San Isidro Labrador with the vile intention of taking away the infant from Maria.

During this fateful day, a series of events eventually reveal the true natures of all those involved in the tale and the maid is firsthand witness to all of these.

What initially seems like a pristine genealogy suddenly turns inside out from all dimensions as the gruesome day unfolds.

Labô

Indi ko tuyo nga magpati-og sang paminsaron, apang may mga sugilanon nga duna nga makalilibog nga daw mga buhawi nga nagatimbog-tiog sa nagakalain lain nga dulong. Ini nga mga binuhawi nga mga sugilanon, may isa man ka mata nga naga angkla nga kinahanglan madiparahan para hinali nga mahangpan ang ginapadulungan sang pagsaysay. Gani, isa ka paandam - talimadmaron sang masunson ang akon nga pagsaysay kay isa lang ako ka timbang sa panimalay ni Maria kag ang akon nga panaysayon, isa man lang ang tuyo kag amo ang ipa-athag ang kamatuuran nahanungod sa akon agalon nga ginapatu-patuan sang indi matuod nga pagkilala sa iya sang tanan bilang si Maria Labô, ang aswang sang Tanza, Capiz.

Ang akon lola sa tuhod, isa ka Katipunera sa isla sang Panay. May kahigayunan nga ang akon lola sa tuhod nangin kaupod man sang kapid nga mga Katipunera nga mga lola sa tuhod ni Maria kay isa man lang ang ila nga ginpakigbato sadto nga mga tinion. Ang lola ko nga puya sang akon nga lola sa tuhod, nangin paltera sa kabukiran sang Pilar nga nagpa-anak man sa lola ni Maria. Dungan sadto, may pila lang ka semana ang nagligad, nagbun-ag man ang akon lola sang babaye nga puya nga sa pagligad sang ti-on, pagkatapos sang rebolusyon sang mga Katsila, nangin timbang man sa panimalay sang pamilya sang mangin bana ni Maria.

Madugay na ako sa akon agalon, halin pa sang wala pa nakalakat ang iya nga nobyo nga nangin bana sa Saudi para magtrabaho didto. Masami nga nagabisita ang iloy ni Maria sa iya kay linahe sila sang mga babaylanes kag manugbulong nga

ginakuno-kuno man nga mga aswang. Kun magkit-anay ang iloy ni Maria kag ang iya nga ugangan didto sa ila nga payag sa Tanza, masami nga nagasabtanay ang duha tungod nga wala sila nagakasugtanay sang madamo nga mga bagay kasubong lamang sang pagpadidi sa subang ni Maria nga luyag sang iya ugangan nga ginahimo sa malapit sa bintana apang luyag man sang iya iloy nga ginahimo ini sa hulot kun diin indi makita si Maria nga nagapasusu. Madamo pa sila sang mga bagay nga wala ginakasugtanay gani maukot gid pirmi ang sabtanay sining duha ka tigulang bisan pa nga naga-ugoy ugoy na ang ugangan ni Maria.

Bugtong ang bana ni Maria. Biyuda na ang ugangan ni Maria gani duha lang sila sang iya nga bugtong nga nagakabuhi kay suno sa akon nabatian sa akon nga iloy nga nangin timbang sa panimalay sang bana ni Maria, nag-itos ang amay sang bana ni Maria pagkatapos sang punsyon nga ginapatigayon para sa pagpakasal nila sang iloy ni Maria. Maysa-masakiton ang iloy ni Maria kag daw pirmi lang ini nagahuray-ad sa hiligdaan. Hinali tungod ini sa iya nga katigulangon kay kun iga-tambi ang iya nga edad sa edad sang iya nga bugtong, daw indi mapatihan nga naka-bata pa siya sa iya nga edad sang pagbun-ag niya sa bana ni Maria. Daw bulawan ang pag-tamod sini sang ugangan ni Maria sa iya nga bugtong, gani sang ginpili sang lalake nga pangasawon si Maria, nag-kad-kad ang kalibutan sang iya nga ugangan kag nag-bug-at gid ang iya nga buot kay Maria. Madugay nga wala nagbugnuhanay ang bana ni Maria kag ang iya sini nga Iloy apang sang nag-dugay, wala man sang nahimo ang ugangan ni Maria kundi magpalapit sa ila nga mag-asawa. Suno sa iya nga ugangan, nagatigulang na siya kag kinahanglan nga ma-plastar niya ang tanan bag-o siya madula sa kalibutan.

Ang lola ni Maria, iloy sang iya iloy, isa man ka sastre nga nagatahi sang mga bestida sang mga santo nga gina prusisyon kun Semana Santa. Ang lola sa tuhod ni Maria, isa ka bahin sang kapid nga mga Katipunera nga naga-pigos sang mga Katsila sang ti-on sang rebolusyon. Pinasahi ini sila nga mga Katipunera kay gab-i sila nagadapo kun tulog ang mga Katsila kay ahaw man lang nga mga bankaw nga kawayan ang ila nga mga armas. Sa pagpanguna sang mga kapid nga Katipunera nga mga lola sa tuhod ni Maria, ginbansag man nga aswang ang ila nga hubon tungod sang sahi sang ila pagdapo sa mga kaaway. May ara sang sugilanon nga ang lola ni Maria nasapwan sang isa ka gab-i nga natuwad sa idalum sang lati nga bulan gani gin-patupatuan man ini nga aswang kag gintabog sang iya nga mga kasimaryo. Ang wala nahibaluan sang tanan nga mahiligon ang mga babaye sa pamilya ni Maria sang mahaba nga buhok, kasubong man sang buhok ni Maria, gani, ang nasapwan sadto nga gab-i sang mga kasimaryo ni Maria, ang iya lola nga naga-sudlay sang iya buhok nga malaba, kasubong man sang ginabuhat ni Maria sa iya kaugalingon kun ini magsudlay sang iya mahaba kag maitom nga buhok. Sa isa sa mga sugilanon ni Maria sa akon, may ti-on nga ginpasibangdan sang ila mga kasimaryo nga ang iya nga iloy amo yadto ang bibi nga itom nga nakita sa may mga kasagingan sa tupad sang ila payag sa Tanza. Nanga-ugot si Maria sa sini nga pato-pato kay nakahibalo siya nga ang iya iloy wala pa nakabalik gikan sa kabukiran kun diin nang-sanggot ini sang mga dahon sang pinya agud himuon nga tela. Bisan maukot ang pagkuno-kuno sa mga linahe nanday Maria, padayon nga nagapamulong ang iya iloy kaupod man sang iya pagdihon sang mga trahe nga kun Semana Santa man lang naga-tambak ang ulubrahon.

Sa liwat, kasubong sang nasambit ko na, tigulang na nangin iloy ang iloy sang bana ni Maria. Bag-o lang nabugtuan sang ginhawa ang bana niya sini sa tupad niya sa ila nga katre sa ila nga kwarto sang nagsugod nga magpasakit ang iloy sang bana ni Maria. Hanggud ang balay sang pamilya sang bana ni Maria kay ginatumod nga mataas gid ang poder sang lola sa tuhod sang bana ni Maria sang ti-on sang mga Katsila. Bolante sang nagakalain-lain nga mga tinubasan ang lola sang bana ni Maria. Masami ini nga nagalibot sa madamo nga mga duog sa bilog nga banwa gani padayon nga nangin manggaran ang ila nga pamilya bisan pa nga wala na ang mga Katsila. Kun pagabasehan ang manggad sang pamilya sang bana ni Maria, gapalanubra lang ang ini kun ngaman madamo sang mahimo nga igapa-mana ang mga katigulangan sang bana ni Maria sa iya. Suno sa panaysayon man sang akon nga iloy nga nangin timbang sa panimalay sang bana ni Maria, makuom ang mga ini kag daw indi mabugtuan sang ila nga ginhawa kun indi nila mapamana ang ila nga mga ginakabig nga manggad sa ila nga mga puya kag kaapuhan. Nalagyo ang bana ni Maria sa iban nga duog sang nagapahibalo ang iya sini nga iloy nga ti-on na para nga ipasa sa iya ang ila nga herensiya. Kay tungod nga indi magbaton ang bana ni Maria sang luyag ipamana sa iya sang iya nga iloy, daw indi man magbiya ang iya nga iloy sa sini nga kadutaan kun ngaman daw tuman na gid ini ka tigulang kag ka-ulianon. Nangin mainakigon na kag mapintas ang ugangan ni Maria kag sa pila ka mga hitabo, bisan ang ila nga mga lumon nga mga kasapatan, iya nga ginapaagyan sang iya kaakig kag kapintas. Sang napangasawa na si Maria sang iya nga bana, nangin malulu ang iya nga ugangan sa iya sang mga nasuguran nga mga tinuig. Apang sang, kasubong sang iya nga bana,

nagbalibad man si Maria sa pagbaton sang kun ano man nga herencia ang luyag ipamana sang iloy sang iya bana sa iya. Sugod sang pamalibaron ni Maria, nag-tigbaliw man ang pamatasan sang iloy sang iya bana sa iya kag kulang na lang patyon siya sini sa kaakig nga daw indi matal-usan sang pinaka mataas nga bukid sa bilog nga probinsya sang Capiz.

Nanganak si Maria nga naga-isahanon sa ila puluy-an sang iya nga bana sa Tanza. Ginpatawag ko ang iloy ko sadtong udto nga nagsugod pasakit si Maria. Wala nagapamaltera ang akon iloy kay timbang man siya sa panimalay sang bana ni Maria, apang may diyutay man ini nga nahibaluan tungod kay ang iya nga iloy nga lola ko, paltera man sang una nga nagpa-anak gani sa lola man ni Maria. Madugay ang pasakit ni Maria kay udto naglupok ang iya nga panubigon kag mga alas onse na ini sang nagub nag-bun-ag sang lalake nga puya. Indi pa uso ang selpon sadto nga ti-on gani sang madasun nga adlaw, ginsugo ako ni Maria nga magkadto sa RCPI kag magpadala sang telegrama sa iya sini bana sa Saudi agud pahibaluon siya nga tatay na siya. Makaligad ang duha ka adlaw may nag abot man nga telegrama si Maria gikan sa bana niya sa Saudi. Wala ako makahibalo kun ano ang sulod sang telegrama nga nabaton ni Maria, apang ginsugo niya ako nga magpamakal sang nito nga itom kag kalkag sang ikog sang pagi sadto man nga adlaw. Ginpangtakod namon ang mga ini sa tanan nga bintana kag ganhaan sang ila nga payag sa Tanza agud panguntra sa aswang. Maluwas sa kilala ko si Maria tungod sang nagatalabid namon nga mga kabuhi halin pa sa amon nga mga katigulangan, nakita ko man nga gina-uyatan niya sang wala sang kahadlok ang mga pinamakal ko nga panguntra sa aswang, gani, makasiling gid ako nga wala

sang ni isa ka tulo nga dugo sang aswang ang akon nga agalon. Makaligad ang isa ka semana sugod sang pag-bun-ag ni Maria, nakabaton ini liwan sang telegrama. Wala man gihapon ako makahibalo sang sulod sang yadto nga telegrama, apang, daw nagdag-dag ang nawong ni Maria sang nabasahan niya ini kag gin hagad niya ako nga magdali-dali kami sa katedral agud pabunyagan ang iya nga puya. Duha lang kami ang nagpabunyag sa puya rason nga namangkot gid ang pari kun ngaman wala ang amay sini. Wala nagsabat si Maria. Ako ang nagsabat nga naga-obra ang amay sa Saudi kag dala ko man ang mga papel nga ara sa sulod sang isa ka piniod nga plastik nga sulu-sobre, mga papel nga gindahu ni Maria sa akon nga suno sa iya, pagakinahanglanon namon agud mabunyagan ang puya. Nahimo nga mabunyagan ang lapsag. Nagbundak ang ulan sang tion nga adto kag dason sang nakapauli na kami sa payag nila nga mag-asawa sa Tanza, nadiparahan ko ang telegrama nga ginkumos na kag nagautaw-utaw sa mga tubig nga nagtipon sa ugsaran sang payag. Wala ko na ginbasa ang telegrama. Wala gid nagbisita sa iya panibag-o kag bugtong nga apo ang ugangan ni Maria.

Makaligad pa gid ang isa ka bulan, Sabado nga adlaw, aga pa nga nagdinghulag si Maria para padidi-on ang iya nga lapsag. Maluwas sa pagpa didi, nanikasog man si Maria nga himuson ang iya sini kaugalingon, nangolorete, nagbestida, kag nagpahamot. Tinawag ako ni Maria kag may ginpasug-an ini. Isa ka bugkos nga mga sulat ang gindahu ni Maria sa akon, kaupod sang may pila ka mga telegrama. Wala ini tanan mabuksan kag sang gin lingling ko ang petsa sini tanan, sadto lang tanan nga bulan nakapetsa ang mga ini. Gindala ko sa guwa sang payag ang binugkos nga mga sulat, ginsabyahan sang gamay nga gaas kag gin sindutan. Madasig nga nangalipalok

ang mga sulat kag telegrama kag ang mga plastik nga putos sang telegrama, nagbalikoko sa kalayo nga daw mga magagmay nga mga inumol nga itom.

Udto na sang daw naglaba ang liog ni Maria sang tamwa sa may bintana nga daw may ginahulat ini. Pasado ala-una na sang hapon sang napantawan ko ang bana ni Maria nga nagapalapit sa payag halin sa highway. May dala ini nga gamay nga kahon kag isa ka bakpak nga dako nga nakatakod sa iya likod. Samtang ginakugos ni Maria ang iya lapsag, wala ini pahuway nga nagabalik-balik panglakaton nga daw ginakibang. Dayon nga nagtunog ang pwertahan sang payag pagpanuktok sang bana ni Maria. Dali dali nga gindaho ni Maria ang iya lapsag sa akon kag nagsugod ini nga mag-uha. Nagpadulong si Maria sa may pwertahan kag ginbuksan ini. Pagbukas sang pwertahan, nakita ko nga may kaupod nga hubin nga babaye ang bana ni Maria. Gintulok sila ni Maria kag ginmanduan ako sang akon agalon nga magsulod sa kwarto kag dalhon ang lapsag. Nabatian ko ang mga tinaga ni Maria samtang wala sini ginpasulod sa payag ang iya nga bana kag ang kaupod sini nga babaye. Sa mga nabatian ko nga pautod-utod, kay sige man nga iniyagit sang lapsag, namulutan ko nga akig si Maria kag ginasikway sini ang iya nga bana nga suno sa iya, nakabatas pa nga magkiringking bisan pa nga nakahibalo na ini nga nabdos si Maria sang paglakat sini pabalik sa Saudi sang nagligad lang nga napulo ka bulan. Liwan-liwan nga nagapangayo pasaylo ang bana ni Maria kag suno man sa iya, may kwarta nga sulod ang mga sobre nga pinadala sini kag didto man nakabutang ang pasayod kag paathag kun ngaman nahimo niya ini kay Maria, kag didto man sa mga sulat ang sukod niya nga pagpangayo pasaylo. Masunod ko nga nabatian amo ang paglagapok sang

pwertahan kag pag singgit ni Maria nga maglayas ang iya nga bana kag magbalik ini sa iya ginhalinan kaupod sang iya nga kerida.

Wala nagpangharok ang mata ni Maria sang ginbawi niya sa akon ang iya nagapanangison nga lapsag. Wala siya nagtangis apang ang iya sini nga nawong daw nangin hinog nga tambis nga may mga mapula nga paltas tungod siguro sang sukod niya nga kaakig sa iya nga bana. Gin-ili-ili niya ang iya nga lapsag nga padayon nga naga-inurahab kag ginhambalan ini nga duha na lang sila sa kalibutan. Naglingat si Maria sa akon kag ginmanduan ako nga indi gid magpasulod sang bisan sin-o nga mga partidos sang iya bana sa payag, kag bisan mismo pa niya nga bana indi man pagpasudlon. Mangin mahapus ini sundon nga mando, kay kilala ko gid sila tanan, tubtob sa nagtaliwan nga amay sang bana ni Maria, tubtub sa iya nga lola sa tuhod.

Makatilingala kay nakahibalo na gid ang ugangan ni Maria nga nag-bun-ag na ini kay sigurado gid ako nga ginsugiran ini sang akon nga iloy nga timbang man didto sa ila panimalay, apang wala gid nag hana ang tigulang nga mag-du-aw sa iya sini nga apo. Sang natapos na ang tanan (kag wala pa natapos ang akon sugilanon), nahibaluan ko sa akon iloy nga sadto nga mga ti-on, maluya na katama ang ugangan ni Maria kag wala na ini naga guwa sa kwarto.

Ining mga masunod nga bahin sang akon pagsaysay suno sa akon iloy nga ato didto sa balay sang bana ni Maria sadtong adlaw nga nag-abot ini diri sa payag ni Maria. Matapos gali nga ginsaradhan ni Maria sang pwertahan ang iya bana, dayon nga nagderetso ini padulong sa ila dako nga balay sa banwa sang Pilar. Nagapanglaba ang akon iloy sa may gate sang balay sang nag-abot ang bana ni Maria upod ang iya kerida,

pasado na alas dos sang hapon. Sang nagahilapit pa lang ang bana ni Maria sa may gate, nagsinggitan ang tigulang nga iloy sini nga yara sa ikaduha nga lundo sang ila balay. May up and down ang ila nga balay kag may lima ka kwarto. Ang bintana sang kwarto sang iloy sang bana ni Maria naga-atubang gid sa gate. Napantawan kuno sang akon iloy ang iloy sang bana ni Maria sa bintana nga nagatamwa sa pag abot sang iya bugtong kag nagasinggitan sang ngalan sang iya puya. Nagahuray-ad na ini ang tigulang sa iya nga katre kag wala na gabangun-bangun sa kaluyahun apang daw nag-tumbo ang dugo sini kay nagahilapit pa lang ang iya bugtong, ato na siya sa bintana nga daw may pila pa ka tikang halin sa iya sini nga katre nga gina batangan. Nauntat ang paglaba sang akon iloy kag dayon ini nga nagdalagan pasulod sang balay matapos nga buksan ang trangka sang gate agud makasulod ang bana ni Maria. Kinulbaan ang akon nga iloy hinali nga matumba ang tigulang nga nagpanikasug nga makabangon kag magkadto sa bintana para tamwaon ang iya nga bugtong. Pagsulod sang iloy ko sa balay, nakita niya nga ara na sa naulihi nga halintang sa dalum ang tigulang. Tiso ang tindog sang tigulang kag naga-ngirit ini samtang ang iya bugtong nagasunod sa likod ko kag nag hakos sa iya sini nga iloy. Wala sang madamo nga hinun-anon sa ila nga duha nga mag-iloy kag siling sang akon Iloy, dayon lang siya ginsugo nga magkadto sa tinda agud magpamakal sang mga panakot kay magahanda sila sadto nga gab-i. Madugay na nga wala makapaninda ang akon iloy gani wala kuno unod ang ila sadto nga mga talagbasan kag wala man sing ni isa ka gulot nga karne sa ref sang tigulang. Wala man siya ginsugo nga magbakal sang karne kundi panakot lang kuno sa caldereta kag sa sarsiado nga mga paborito sang iya nga bugtong kay siya kuno maluto.

Mapatumba kuno ini sang baka kag baboy sa ila nga uma agud ihanda. Gintulok lang sang iloy ko ang tigulang sang nagdahu ini sang kwarta kag dason gintulok ang dalaga nga kerida sang bana ni Maria. Nag ngirit ang dalaga kag dayon nagtalikod na ang iloy ko para magpadulong sa tinda.

Sadto nga gab-i daw mga sapat ang mag-iloy nga nagkaon sang gin handa nila, suno sa akon iloy. Wala niya makita ang tigulang nga nag-gawi sa kusina kag nagluto apang napuno ang ila nga lamesa sang mga manamit nga mga pagkaon. Wala nagkaon ang akon iloy kay daw masug-ak ini sang nakita niya nga daw pinagutman sang tinuig ang tigulang kag ang iya nga bugtong nga nagalaramhit pa ang mga mapula kag malagkit nga sarsa sa ila sini nga mga sungad. Wala didto ang kerida sang bana ni Maria sang ila pamunsyon kay nagpauli kuno ini sa ila nga lugar sa Estancia pagkatapos nga ipakilala siya sa tigulang sang bana ni Maria.

Sang domingo sang aga, madasun nga adlaw, naghapit ang akon iloy sa payag namon nga gina puy-an ni Maria sang mga alas sais sang aga. Kadungan man sang naga-guwa kami ni Maria para magpadulong sa katedral para magsimba. Suno sa akon iloy, ato man ang tigulang kag ang iya bugtong, nag una na sa katedral kay sa alas sais y medya sila nga misa masimba. Amo man yadto nga misa ang pagasimbahan namon ni Maria gani nagdungan na sa amon padulong sa simbahan ang akon nga iloy. Abi ko maga-atras si Maria sa amon pag simba sang nahibaluan niya nga ato man didto ang iya nga bana kag ugangan apang daw wala ini sang pag-duha duha nga nagsakay sa traysikol para magpadulong sa banwa. Sang nagamisa, napantawan ko ang tigulang kag ang iya bugtong nga ara gid sa ikatlo nga raya sang pungkuan halin sa altar. Sa

may likod kami nga bahin gawa nagpungko. Ang akon iloy didto nagpungko sa likod sang iya mga agalon. Wala patay nga inurahab sang lapsag ni Maria nga iya gindala didto sa simbahan gani hala man nga lingat sang mga tawo sa amon sa likod, amo man ang tigulang kag ang iya nga bugtong. Sang pagkanta sang 'Santo' nakita ko nga daw nanglugpay ang tigulang, gani gintuytuyan siya sang akon iloy kag sang iya nga bugtong paguwa sa simbahan kun diin nagpangita sila sang manugbaligya sang tubig kag ginpainom ang tigulang. Wala ko na sila nakita nga tatlo nga nagbalik sa sulod. Nagpaukoy ang lapsag sugod sang nag-guwa ang tigulang kag iya bugtong kag sang natapos na ang misa, gintulutan-aw ko kun hinali maabtan pa namon sila nga tatlo sa guwa sang simbahan, apang wala na sila namon makita didto.

Sang gab-i sadto nga Domingo, nagpasugo ang akon iloy sa isa ka traysikol drayber nga nagpadulong sa dakbanwa nga maghapit sa amon nga payag kag magpahibalo nga napatay na ang tigulang nga ugangan ni Maria. Ilo na ang iya nga bugtong.

Piyesta ni San Isidro Labrador sadtong Domingo apang ginahalin sang simbahan ang kapistahan sang mga santo kun magtuon ini sa Domingo. Nangin lunes ang pista diri sa lugar namon ni Maria sa Tanza.

Gindaho sa akon ni Maria ang iya nga lapsag nga nagakatulog pa sang pagbugtaw namon sadtong lunes kay maluto siya kuno sang gamay nga handa hinali nga may mga bisita nga mag-kadto kay piyesta sadto nga adlaw. Nagpatay ako sang apat ka manok kag nagkagod sang lubi agud nga gat-on. Nagpanguha ako sang kamatis, libas, iba, dulaw nga luy-a, sibuyas, bawang, kamote kag iban pa nga mga

kararuton sa iya sini gamay nga mga talamnan. Sugo ini ni Maria sa akon kay iya ini igapanakot sa iya nga mga inugluto. Mayad nga kusinera si Maria kag manamit ang iya sini nga mga pagkaon nga ginaluto gani daw ginapanan-aw ko gid nga madamo nga mga bisita ang maga-abot sa iya sini nga balay agud mamunsiyon sadtong piyesta nga adlaw. Udto na sang halos nga matapos na ni Maria ang iya nga mga ginpangluto. Ginpamutang niya ini sa lamesa kag ginbawi niya sa akon ang iya lapsag nga natulugan na sa akon butkon sang tinangis samtang nagaluto ang iya nga iloy. Isa na lang ka potahe ang wala ginluto ni Maria kay luyag niya nga mainit pa ang sabaw sini para sa mga naga-ilinom sa gab-i. Binakol nga manok na lang ang nabilin niya nga wala pa maluto.

Nagpungko si Maria sa tupad sang iya bintana kag ginmanduan ako nga uklahon ang mga kalkag kag nito nga yara sa iya ugsaran kay hinali makita ini sang iya mga bisita kag kun ano naman ang ila nga panumdumon. Gintuman ko man ang sugo sang akon nga agalon apang nagaduha-duha gid ako kay tungod nga kun mag alabot ang mga bisita, indi mo na makilala ang mga ini kag basi nga kun ano nga malain nga ginhawa ang makasulod labi na nga may lapsag siya nga gina batiti. Ang ginhimo ko, gin kalkal ko ang duta sa may ugsaran sang payag kag ginlubong ko didto ang isa ka lantay sang nito nga itom.

Alas tres na sang hapon apang wala gid sang ni isa sa mga kasimaryo ni Maria ang nag-abot agud mamyesta. Nagpungko ako sa lamesa kag ako na lang ang nagkaon sang mga ginpanghanda sang akon nga agalon. Sigurado gid ako nga nahadlok ang mga kasimaryo ni Maria nga magkaon sang iya nga handa kay ginakuno-kuno gani

siya nga aswang sa baranggay. Manamit gid ang mga niluto ni Maria. Sang nadiparahan sang akon agalon nga tapos na ako sa akon pagkaon, gindahu niya sa akon ang iya nga lapsag nga nagakatulog kag dayon nga nagpadulong sa kusina kun sa diin ginsun-ad niya ang isa ka dako nga kawa nga gabang sa tubig. Siling niya, lutuon niya na lang ang binakol nga manok kay napatay na niya ang mga manok kag hinali magbaho ang mga ini kun indi niya pag lutuon. Kita ko sa nawong ni Maria ang kasubo nahanungod sang wala pagkadto sang iya mga kasimaryo sa iya nga handa. Suno kay Maria amon nga pagadalhun ang tanan nga mga pagkaun sa mga yagid nga ara sa may tulay sang banica pagkatapos niya nga lutuon ang binakol kay kun indi magkaon ang iya mga kasimaryo, madamo pa sang iban nga ginagutom.

Masunsun nga gindabukan ni Maria ang iya nga gin-sin-ad nga tubig kag nagsugod ini nga mag indakal sang daw alas kwatro na sang hapon. Nagasugod na nga mag guom ang panganod sang gin-tum-oy ni Maria ang patay nga manok sa naga indakal nga tubig para himulbulan. Matapos niya nga himulbulan ang manok ginkabot niya ang iya nga kulon nga gamay kun sa diin nakabutang ang asin agud nga nusnusan sang asin ang manok nga iya paga gamiton sa binakol. Dayon nga naglingat sa akon si Maria kay wala na sang unod nga asin ang iya kulon-kulon nga gamay. Ginsugo ako ni Maria nga magdalagan sa tiangge sa pihak lang nga sitio agud magbakal sang asin. Liwan ko gindaho sa iya ang iya lapsag nga tulog man gihapon sa akon nga abaga.

Sang nagapaguwa ako sa payag, nasugata ko gid ang bana ni Maria nga nagapadulong man sa payag. Nagakirinagual sini ang iya nga buhok, daw

nagapanglusok na ang iya mga mata kag daw naga tibyog ini sa iya panglakaton. Mabalik pa kuntani ako agud pungan siya sa iya pagpadulong sa payag ni Maria apang paglingat ko, nakita ko nga yara na si Maria sa may ugsaran nga may gina uyatan nga binangon. Sang nagahilapit na ang bana ni Maria sa may ugsaran, daw nakita ko nga daw natipalo ini didto sa nagtumpok nga lapok nga gintambak ko sa nito nga akon nga ginlubong. Nagdalagan ako sa kasiling lang nga balay kag nag hulam na lang sang asin agud makabalik ako nga daan sa payag hinali nga kun ano ang matabo sa kay Maria kag sa iya bana kay daw nagamugot-mugot gid si Maria nga nagabantay sa iya sini nga ugsaran.

Pagbalik ko sa payag, bation ko ang sabtanay nila nga mag-asawa gani wala na ako nagdayon pasulod sa ugsaran kag imbes, didto ako nagdiretso sa likod nga pwertahan nga padulong sa kusina. Ginakuom ko ang asin nga akon dala sang nagmiron anay ako sa isa ka higad samtang nagasabtanay ang mag asawa. Daw sapat nga ilahas ang bana ni Maria kag daw nagapanglisik sini ang iya nga mga mata samtang naga-yawywanay sila nga duha. Luyag sang bana ni Maria nga kuhaon sa iya ang iya nga lapsag kag indi magpasugot si Maria. Naglambot sa punto nga nagtinangis na ang puya kay naga-agaway na sila sang malamyang lawas sang lapsag tubtob sa gin agaw sang bana ni Maria ang binangon. Nakita ko gid nga samtang gina uyatan ni Maria ang iya nga lapsag, nag nganga ang bana ni Maria kag nag-guwa gikan sa iya nga baba ang daw mala-man-og nga dila nga nag dilap sa nawong sang lapsag. Nagasinggitan si Maria nga nagasiling nga magpalayo sa ila nga mag-ilooy ang iya nga bana kay kun indi patyon niya ini. Sarado ang naga-isahanon nga bintana sa payag kay ginhablot ni Maria

ang tukon sini nga kawayan nga matalum kag ginahana niya ini nga ibuno sa iya nga bana. Dayon, sa daw indi ko ma-asoy nga kadasigun, ginhandus sang bana ni Maria ang binangon sa guya sang akon agalon kag nagtiog-tiog ini kag natumba sa salog sang payag. Nagpuswak ang dugo sa iya nga nawong samtang ang lapsag nag-inurahab nga nagkinamang sa duguon nga lawas sang iya sini nga iloy.

Nagpalangurog kag nagapanangison ako sa akon nga nakit-an apang wala ako sang mahimo kay hinali ako man ang patyon sang bana ni Maria. Sadto nga mga minuto, nakita ko nga napuno sang daw maitom nga alipalok ang palibot sang bana ni Maria kag sang naugdaw ang alipalok, baboy na nga itom ang ara yadto sa iya ginatindugan. Nakita ko nga gin-banghal sang baboy ang lapsag kag ginahabyog-habyog ini, dayon nga nagdalagan ang baboy sa kusina. Madasig ako nga nanago sa idalum sang lamesita. Nakita ko nga gin lagbong sang baboy ang naghipos na nga lapsag sa naga indakal nga tubig nga ato sa may kawa sa dapog. Nanimhot ang baboy nga daw may nadiparahan ini nga baho. Kakibuton ko sang ginlingat ako sang baboy sa idalom sang lamesita, nag nganga ini nga daw ginapakita ang iya sini mga bangkil kag nag-ilig ang daw lana sini nga laway. Dayon ko nga gin-badbad ang pinutos ko nga asin, gin-umol ko ang asin kag gin sabwag sa nawong sang baboy.

Nag-iwik ang baboy sa kasakit kag nagdalagan ini paguwa sa payag. Dali-dali ako nga nagtindog agud nga salbaron ang lapsag nga ginhulog sang sapat didto sa naga indakal nga tubig, apang wala ko na ini maabtan nga buhi.

Baboy nga itom ang nakita sang mga kasimaryo ni Maria nga nagdalagan paguwa sa iya nga payag. Naglumpiga ako sa atubang sang ugsaran sang payag,

nagtinangis kag nagasinggitan nga nagpinangayo tabang sa tanan nga makabati sa akon. Wala sang may nagpalapit maluwas sa pila ka bilog nga mga lalake nga nagpadulong sa sulod sang payag. Didto nasapwan nila ang lawas ni Maria nga may labo sang binangon sa guya kag ang lapsag nga naga-utaw utaw sa sulod sang kawa sang naga indakal nga tubig sa may dapog.

Ginapamangkot nila ako kun ano ang natabo didto, indi ako maka tukab sang akon nga baba sa kakugmat, kahadlok kag kasubo nga nabatyagan ko para sa akon kaugalingon kag sa mga hitabo nga nadangtan sang akon nga agalon.

Sadto man nga gab-i, nahibaluan ko nga naglat-as na ang akon iloy sa panimalay sang bana ni Maria. Wala na makit-an ang bana ni Maria pagkatapos sadto. Pati ang iya kerida, wala naman natul-id kun diin nagkadto kag kun nagpauli gid man ato sa Estancia. Nanghimos ako sang akon nga mga kagamitan sadto nga gab-i kag nagtuyo nga magpauli na man lang sa akon iloy sa Pilar. Sang nagalakat ako padulong sa highway, bation ko ang mga kutso-kutso sang mga nagapalauli na nga namyesta man nga si Maria kuno, gin luto niya ang iya nga lapsag kag dayon gin patay siya sang iya nga bana sang makita ang iya nga binuhatan.

Ginkulob ko lang ang akon kaakig sa akon dughan sa mga nabatian ko, hinali ako nga timbang ang mabasulan, apang dako ang akon nga pasalamat kay buhi ako agud magsaysay sang matuod nga sugilanon sang akon nga agalon.

Nabatian ko nga ginsunog sang mga kasimaryo niya ang payag ni Maria kaupod sang iya bankay nga ato didto sa sulod. Ang lapsag, ila ginlubong.

Ang indi ko gid malipatan nga sang nagadali-dali ako pakadto sa highway sadtong gab-i nga yadto, samtang ginapamatian ko ang mga kutso-kutso sang mga taga-didto, nangakig gid ang langit sang mga hitabu kay hinali lang nga nangilat sang makabululag kag nagdaguob sang tuman ka todo.

Timbang man lang ako sang akon agalon nga si Maria. Ini ang mga nasaksihan sang duha ko ka mga mata.